

تحلیل کیفیت فضاهای عمومی مرکزی شهر تهران و پیامدهای آن بر رفاه شهری

غلامرضا لطیفی* ، مهناز مقبول اقبالی**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۵/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۹/۲۰

چکیده

در این پژوهش با توجه به پایین بودن سطح تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی شهر و کاهش رفاه شهری به عنوان مسئله اصلی تحقیق، سعی شده با شناسایی مؤلفه‌های کیفی فضاهای عمومی که مؤثر در ارتقاء دموکراسی شهری و کنش‌های اجتماعی می‌باشند به دنبال ارائه راهکاری برای بهبود رفاه شهری باشیم، به طور خلاصه در این پژوهش سعی شده علاوه بر تدقیق مفهوم رفاه شهری در فضاهای عمومی، به معرفی مؤلفه‌های کیفی مؤثر در محیط بر رفاه شهری با معیارهایی مانند زیست پذیری و سرزندگی پردازیم و همچنین به زمینه‌های مفهومی رویکردهای موجود نیز اشاره گردیده است. در بخش نخست با بررسی دیدگاه خبرگان و صاحب‌نظران از طریق مصاحبه با ارائه بهترین شاخص‌های سنجش کیفیت فضاهای عمومی در محدوده مورد مطالعه، مفاهیم مشترک به‌طور جامع‌تر بازنمایی گردید. در بخش دوم تحلیل میزان کنش‌های جمعی و تعاملات اجتماعی با تکنیک شمارش و عکس‌برداری بوده و برای سنجش برخی از مؤلفه‌های دموکراسی شهری، زیست پذیری و سرزندگی و آزمون فرضیات به نظرسنجی از شهروندان پرداخته‌ایم. بر پایه یافته‌های این پژوهش باید گفت کیفیت فضاهای عمومی مورد مطالعه به لحاظ شاخص‌های زیست پذیری و سرزندگی در حد بسیار پایین قرار دارد و پایین بودن این مؤلفه‌های کیفی موجب کاهش مؤلفه‌های دموکراسی شهری و کنش‌های اجتماعی به‌عنوان شاخص‌های اصلی و مهم رفاه شهری گردیده است.

واژه‌های کلیدی: رفاه شهری، زیست پذیری، سرزندگی، دموکراسی شهری، کنش‌های اجتماعی

* دانشیار گروه برنامه‌ریزی شهری و توسعه منطقه‌ای دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول) latifi@atu.ac.ir
** دانشجوی دکتری تعاون و رفاه اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی. m_magbolagbal@yahoo.com

مقدمه

علاقه مندی به بررسی عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی و رفاه انسان، پیشینه‌ای طولانی در تاریخ زندگی بشر دارد در این پژوهش تحریف یا نامطلوب بودن فضای عمومی به مثابه شاخصی برای تضعیف کیفیت زندگی و در نتیجه عاملی مهم در زوال رفاه شهری دیده شده است. فضاهای عمومی خواه ناخواه ظرفی هستند که بخش بزرگی از زندگی روزمره شهروندان را در برداشته و از این رو در تعاملی دوسویه با آن قرار دارند؛ ارتباط میان فضای شهری و ساکنان شهر نیز دارای سویه‌های متنوعی است و هریک از این سویه‌ها بیان‌کننده نوع استفاده فرد از فضا است. طیف این استفاده از رفع نیازهای اجباری و هرروزه چون خرید، کار، آمدوشد، تا کنش‌های اجتماعی و حتی خلوت‌گزینی شهروندان متغیر است، به عبارتی غنا و عمق ارتباط میان فضای شهری و فرد استفاده‌کننده، بسته به میزان فرصتی است که فضاهای عمومی برای ارتقاء رفاه و آسایش شهروندان فراهم می‌کنند.

آنچه که برای ما در این پژوهش مورد توجه است بحث نوع کنش یا فعالیت^۱ شهروندان در فضای عمومی است، فعالیت‌های ضروری در بیشتر فضاهای عمومی

۱- طبق نظریان گل سه دسته فعالیت در فضاهای عمومی شهری انجام می‌شود:

الف) فعالیت‌های ضروری (necessary activities): فعالیت‌های پایه‌ای و معمول زندگی روزانه هستند، چون، رفتن به مدرسه، انتظار کشیدن برای اتوبوس و رفتن به محل کار، کوتاه آنکه، این نوع فعالیت‌ها بدون توجه به کیفیت محیط کالبدی اتفاق می‌افتند، زیرا مردم ناچار به انجام آنها می‌باشند.

ب) فعالیت‌های اختیاری (optional activities): مجموعه فعالیت‌هایی که به هنگام وجود شرایط اقلیمی، جذابیت و دعوت‌کنندگی محیط پیرامون، به وقوع می‌پیوندند. این‌گونه فعالیت‌ها نسبت به کیفیت حساس‌اند و تنها در شرایطی رخ می‌دهند که کیفیت محیطی مطلوب باشد.

ج) فعالیت‌های اجتماعی (social activities): این فعالیت‌ها زمانی اتفاق می‌افتند که مردم در فضای همسانی تردد کنند. مواردی همچون تماشا کردن، گفت‌وگوشنودن، تجربه مواجهه با دیگران و مشارکت فعال یا غیرفعال را شامل می‌شود. یک شهر خوب، طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های اختیاری را عرضه می‌کند و از آنجاکه مردم بسیاری در شهرها حاضر هستند، افراد زیادی برای تجربه کردن، تماشا کردن و صحبت کردن وجود دارند. در نتیجه شهر، به شهری سرزنده و فوق‌العاده تبدیل می‌شود: شهری برای مردم. (Gehl, 2002)

انجام می‌شود و وابستگی کمی به ویژگی‌های کارکردی و کالبدی این فضاها دارند؛ درحالی‌که فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی زمانی رخ می‌دهند که معیارهای دموکراسی شهری و قبل از آن‌ها هم معیارهای زیست‌پذیری و سرزندگی تحقق پیدا کرده باشند. بنابراین در این پژوهش میزان فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی در محدوده مورد مطالعه، معیار سنجش رفاه شهری است و علت انتخاب خیابان به‌عنوان بخشی از فضاهای عمومی برای مطالعه و تحلیل در این نوشتار این بوده که خیابان تنها فضای حرکت و رفتن از نقطه‌ای به نقطه دیگر نیست، بلکه خیابان محل کار، تفریح و بازی، گذران وقت، دیدن غریبه‌ها و ملاقات با آشنایان، گردهمایی‌ها، مراسم آیینی و رویدادهای اجتماعی دیگر نیز هست. این خیابان‌ها بیش از آنکه سازنده ساختار کالبدی شهر باشند، بیانگر ساختار اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه می‌باشند.

بیان مسئله

شهری مانند تهران میزان بالایی از فعالیت‌های متنوع را داراست. در چارچوب منطقه‌ای هم مناطق خاصی از شهر دارای تمرکز بیشتر فعالیت‌ها هستند که بیشترین تمرکز در منطقه مرکز تجاری شهر قرار دارد و خیابان در محدوده مورد مطالعه این پژوهش (خیابان پانزده خرداد و خیام) حیاتی‌ترین ابزار برای اتصال این فعالیت‌های از هم مجزا می‌باشد به‌نحوی که کانال‌های فیزیکی را برای انجام بخش مهمی از فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی فراهم می‌کند. اما خیابان برای ما از یک نظر دیگر هم مهم است و آن این است که خیابان به‌عنوان فضای عمومی همیشه در دید است و نسبت به مابقی فضاهای عمومی بیشترین استفاده در کل شهر از آن می‌شود.

ساکنین هسته‌های مرکزی شهر تهران و سایر شهروندان که در محدوده مرکزی شهر در طول روز رفت‌وآمد می‌کنند نه‌تنها برای انجام فعالیت‌های ضروری بلکه در کنار خیابان با لذت و امنیت می‌توانند قدم بزنند، زیرا اتفاقات و فرصت‌هایی که در پیاده‌روهای آن شکل می‌گیرند همان چیزهایی هستند که شهروندان را به مرکز شهر

برای انجام فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی جذب می‌کنند مانند تنوع مغازه‌ها و خدمات، فرصت ملاقات و آشنایی اتفاقی با دیگران و همین‌طور جنب و جوش و فعالیت. اما به نظر می‌رسد کیفیت پایین فضاها و فرم‌های ایجاد شده به دلیل عدم توجه به معیارهای زیست‌پذیری و سرزندگی و عدم طی کردن یک‌روند توسعه مناسب در شبکه معابر شهری است که با نیازها و خصوصیات (الگوهای رفتاری) جامعه ما انطباق نداشته و باعث گردیده دموکراسی شهری و فعالیت‌های اجتماعی که یکی از شاخص‌های مهم کیفیت زندگی است کمتر امکان بروز پیدا کند، چرا که فعالیت‌های اجتماعی از پیامدهای حضور مردم در فضاها می‌باشند.

بنابراین در محدوده مورد مطالعه، خیابان به‌عنوان مکانی برای تعاملات اجتماعی، دیدارها، برخوردها و صحنه حضور شهروندان شدیداً تضعیف شده است و تنها عناصری که به نظر می‌آید ترافیک سنگین، آلودگی صوتی، صدای بوق اتومبیل‌ها و مردمی است که بی‌درنگ و بدون توجه به فضاهای اطرافشان در مرکز شهر حرکت می‌کنند. شریان‌های اصلی و خیابان‌های اطراف بازار تهران عموماً نقش عبوری و عملکرد دسترسی دارند و فعالیت‌هایی مانند: مکث و سکون، تماشا و نشستن در فضای شهری از بین رفته‌اند. این پژوهش در پی آن است که در مرحله اول برای تحلیل وضعیت خیابان‌های خیام و پانزده خرداد به‌صورت علمی، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی که برای افزایش رفاه شهری مورد نیاز هست را شناسایی نماید.

در راستای رسیدن به این هدف در بخش نخست پژوهش سعی نمودیم با مراجعه به نظرات اندیشمندان شهرسازی و جامعه‌شناسی مانند: لوفور، هاروی، لاندری، لئارد، سوزان فاین اشتاین و یان گل در دو حوزه "فضا، کیفیت فضاهای عمومی، زیست‌پذیری و سرزندگی" از یک‌سو و در سوی دیگر آراء و اندیشه صاحب‌نظران در خصوص "کیفیت زندگی، دموکراسی شهری، تعاملات اجتماعی و رفاه شهری" به مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده این متغیرها دست یابیم و در مرحله دوم پژوهش و با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی به بررسی این مؤلفه‌ها و رابطه آن‌ها پردازیم و در نهایت

بعد از تفسیر داده‌ها و نتایج پژوهش پیشنهادهایی برای تسهیل در زندگی روزمره شهروندان و ارتقاء رفاه شهری ارائه گردیده است.

اهداف

هدف از این مطالعه این است که با بررسی و تحلیل کمی و کیفی فضاهای عمومی از نظر معیارهای زیست پذیری و سرزندگی از یک طرف و دموکراسی شهری و کنش‌های اجتماعی (نوع فعالیت) استفاده‌کنندگان متعدد و متنوع آن از طرف دیگر، نقاط و جنبه‌های بحرانی رقابت و تضاد در استفاده از فضاهای موجود در خیابان‌ها (بخصوص از دید عابر پیاده) را شناخته، عوامل و علل بوجود آمدن این تنگناها را کشف کرده و ایده‌ها و ضوابطی جهت طراحی مناسب فضاها به منظور رفع تنگناها و بهبود وضعیت‌های نامطلوب تعاملات اجتماعی و سامان بخشیدن کلی به فضاهای عمومی و در نهایت ارتقاء رفاه شهری در هسته مرکزی شهر ارائه دهد. در نتیجه اهداف اصلی این پژوهش به صورت زیر می‌باشد:

- تحلیل کیفیت فضاهای عمومی مرکزی شهر تهران با مؤلفه‌های زیست پذیری و سرزندگی و تأثیر آن‌ها بر دموکراسی شهری و نوع کنش شهروندان (ضروری، اختیاری و اجتماعی) و در نهایت ارائه راهکاری برای ارتقاء رفاه شهری.
- بررسی میزان کنش‌های اجباری، اختیاری و اجتماعی شهروندان در محدوده مورد مطالعه بر اساس تئوری یان گل.

فرضیات

- بین کیفیت فضاهای عمومی (زیست پذیری و سرزندگی) با رفاه شهری (دموکراسی شهری و کنش‌های اجتماعی) رابطه معناداری وجود دارد.

- میان زیست‌پذیری فضاهای عمومی و میزان کنش‌های اجتماعی و اختیاری شهروندان رابطه معناداری وجود دارد.
- احساس مثبت شهروندان نسبت به سرزندگی فضاهای عمومی بر میزان کنش‌های اجتماعی و اختیاری شهروندان مؤثر است.

چارچوب نظری تحقیق

رفاه شهری، کنش اجتماعی و دموکراسی شهری

رویکردهای جامعه‌شناسی شهری بر اهمیت کنش‌های اجتماعی در ارزیابی کیفیت فضاهای شهری تأکید دارند، در این رویکردها عمدتاً روابط اجتماعی و نوع کنش، ناشی از کیفیت فضاهای شهری است و توسعه و مناسب‌سازی (کیفیت) فضاهای شهری، بستری است برای افزایش رفاه شهری که با مشارکت شهروندان و از طریق ارتقاء مؤلفه‌های دموکراسی شهری و در فضاهای شهری تحقق پیدا می‌کند. دموکراسی شهری فرصتی است که از طریق آن می‌توان به بازتعریف مفهوم رفاه شهری پرداخت. دموکراسی شهری زمانی نقش بدیل می‌یابد که امکان زندگی مطلوب و باکیفیت را برای شهروندان فراهم کند و به‌عنوان یکی از شاخص‌های رفاه شهری به‌کاربرده شود. از آنجاکه رفاه شهری در مورد روابط انسانی است و انسان‌ها را محور توسعه قرار می‌دهد، یک تعریف ساده و ایستا را که برای همه جوامع در همه زمان‌ها به کار رود بر نمی‌تابد و ایده آن همواره مورد مشاجره و مشروط است.

دموکراسی شهری مفهومی است با یک‌چشم‌انداز سیاسی و اجتماعی و رویکرد انسانی نوین که برداشتن گام تازه‌ای را برای بازتعریف مفاهیم جدید ترویج و تشویق می‌کند، یکی از این مفاهیم رفاه شهری است. در بحث رفاه شهری، حقوق شهروندان در سیاست‌گذاری‌های کلان باید مورد توجه باشد از جمله حق استفاده از فضاهای عمومی که به ارتقاء رفاه شهری کمک می‌کند. سیاست‌گذاری‌ها در حوزه شهر باید این امکان را فراهم کنند تا ضمن بهبود کیفی ساختار فضایی شهر، ترمیم و بازسازی

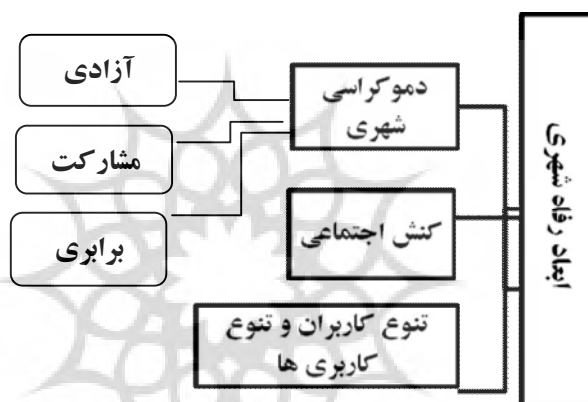
محیطزیست شهری، تنوع کاربری‌های شهری و بهبود حمل‌ونقل و دسترسی، خدمات و تسهیلات شهری و.... در نهایت باعث افزایش کیفیت زندگی، کنش‌های اجتماعی و رفاه شهری شده و رضایتمندی اجتماعی را فراهم آورند که از اهداف اساسی توسعه در ساختار شهری به حساب می‌آیند. التفات به ملاحظات اجتماعی و فرهنگی، کالبدی و زیست‌محیطی در روند طراحی فضاهای شهری از این لحاظ مهم می‌نماید که تأمین آسایش همگانی و رفاه شهری را شدنی می‌گرداند که بایستی در این پژوهش مورد ارزیابی قرار گیرد.

رویکرد فاین اشتاین در خصوص رفاه و حقوق شهروندان در فضای عمومی را باید جمع‌بندی مطالب بالا دانست، چنانچه فاین اشتاین با ارائه چارچوبی نظام‌مند به بهترین شکل ممکن روشی علمی را برای تحلیل فضاهای شهری از منظر رفاه شهری ارائه می‌کند. به نظر فاین اشتاین حقوق شهروندان در فضای شهری در گروه سه مؤلفه دموکراسی شهری^۱، برابری^۲ و تنوع^۳ است. تنوع در دیدگاه فاین اشتاین بیش از هر چیز اشاره به تنوع کاربران و خارج شدن فضا از حالت تک ارزشی دارد. فاین اشتاین معتقد است رسالت امروزی برنامه ریزان طراحی فضاهای متکثر با حضور حداکثری همه گروه‌ها و نسل‌هاست. (Fainstein, 2010). واژه کلیدی دیگری که در ادبیات فاین اشتاین بسیار به چشم می‌خورد مسئله "دموکراسی" است.

دموکراسی نه به معنای سیاسی آن بلکه به سیاق شهری آن بیشتر بر مشارکت شهروندان در فرآیند تصمیم‌سازی و حقوق دموکراتیک شهروندان اشاره دارد و این دموکراسی به جنبه‌های مکانی فضا برمی‌گردد که دموکراسی شهری را از دموکراسی سیاسی متمایز می‌سازد. حقوقی نظیر نشستن، خوردن، ایستادن، تماشا کردن، فعالیت و حضور آزادانه، دیدن و دیده شدن و ... نمودهایی عینی از رخداد عمل دموکراتیک در

-
1. Urban democracy
 2. Equality
 3. Diversity

فضا می‌باشند. سومین رأس مثلث پیشنهادی فاین اشتاین "برابری" است. به باور فاین اشتاین مفهوم «برابری در توسعه» می‌تواند مفهوم «شهرهای قابل زندگی» را محقق نماید. این مفهوم هم‌آرمانی و هم عملی است، امید ایجاد شهرهایی با برابری بیشتر امکانات، را برای جهانیان به ارمغان می‌آورد. شهرهای قابل زندگی بر اساس رویکرد برنامه‌ای ایجاد شده است که عدالت و برابری در شهرها، در دوره‌های بلندمدت به اجرا درمی‌آید. (همان).

(منبع: تلخیص شده از ادبیات پژوهش)

کیفیت فضاهای عمومی و تأثیر آن بر تعاملات اجتماعی

یان گل^۱

ایجاد روابط اجتماعی که مهم‌ترین موضوع در برنامه‌ریزی شهری انسان‌گراست، در فضای کالبدی شهر صورت می‌پذیرد و فضا نقش مهمی در این روابط دارد. به نظر یان گل میزان مطلوبیت فضاهای شهری بستگی به میزان جذابیت آن فضا برای جذب

1. Jan Gehl

فعالیت‌های متناسب با آن دارد. آن‌گونه که پیش‌تر بیان شد یان گل فعالیت‌های انجام شده در فضاهای شهری را به سه دسته اجباری (ضروری)، اختیاری و اجتماعی تقسیم‌بندی می‌کند. وی به وقوع پیوستن فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی را مشروط به کیفیت مؤلفه‌های مکان یا فضای شهری موردنظر می‌داند. بنابراین هرچه کیفیت فضای شهری بالاتر باشد می‌تواند فعالیت‌های اختیاری و در ادامه آن فعالیت‌های اجتماعی را در خود پذیرا باشد و حفظ نماید. فعالیت‌های اجتماعی را به دلیل تأثیرپذیری از فعالیت‌های دیگر، فعالیت نهایی نیز می‌خوانند (Gehl, 1987).

یان گل معتقد است، در نواحی بی‌کیفیت شهری صرفاً می‌توان فعالیت‌های ضروری را یافت. در صورتی که در نواحی شهری با کیفیت و مطلوب نه تنها فعالیت‌های ضروری بلکه انجام بسیاری از فعالیت‌های تفریحی و اجتماعی موردعلاقه مردم نیز صورت می‌گیرد؛ یعنی شهر، فضاهای با کیفیت و وسوسه‌انگیز ارائه می‌دهد (Gehl, 2004: 5).

اگر نظریه‌پردازی درباره شهر را به حوزه‌های زیبایی‌شناسی، عملکردی، اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی تقسیم کنیم، یان گل در حوزه نظریه‌پردازان اجتماعی شهر جای می‌گیرد. یان گل، در طی پژوهشی با عنوان "توجه به زندگی میان ساختمان‌ها" با هدف افزایش تعاملات اجتماعی در میداين کپنهاگ، به این نتیجه رسید که طراحی مطلوب و ایجاد فرصت مناسب برای حرکت پیاده می‌تواند در افزایش تعاملات اجتماعی مؤثر باشد. فضای عمومی، مکان هم‌زمانی فعالیت‌هاست، مکانی برای عرضه و نمایش، محک زدن واقعیت، کنکاش در تفاوت‌ها و هویت‌ها، عرصه‌ای برای بازشناخت، مکانی که فرد با بازنمایی تفاوت‌ها از خود و دیگران شناخت به دست می‌آورد و امکان بررسی رابطه میان امر خاص و کلی و امر شخصی و غیرشخصی را پیدا می‌کند. در این مکان حقایق چندوجهی همزیستی پیدا می‌کنند و میزان تحمل عقاید و دیدگاه‌های گوناگون به بوت‌ه آزمایش گذاشته می‌شود. (مدنی پور، ۱۳۸۴: ۳۱)

زیست‌پذیری و سرزندگی و کیفیت فضاهای عمومی

سرزندگی و زیست‌پذیری از شاخص‌های سنجش کیفیت محیط شهری محسوب می‌شود. زیست‌پذیری مفهومی کلی است که تاکنون تعاریف متعددی برای آن ارائه شده است. فرهنگ لغت میریام وبستر^۱، فرهنگ لغت آنلاین دانشگاه پرینستون^۲ و فرهنگ لغت آکسفورد^۳ واژه زیست‌پذیر را به معنای مناسب برای زندگی بشر تعریف نموده‌اند. در مفهوم زیست‌پذیری تقریباً همیشه اختلاف‌نظر وجود داشته و دارد و تنها اتفاق‌نظر بر سر چند موضوع از جمله اینکه تعریف زیست‌پذیری کار دشواری است، در تعریف زیست‌پذیری باید شرایط و اوضاع محلی در نظر گرفته شود و مهم‌تر از همه این است که زیست‌پذیری درباره تجربه زندگی روزمره و نیازهای ساکنان شهر می‌باشد.

تئوری‌های زیست‌پذیری

واحد اطلاعات اکونومیست^۴ زیست‌پذیری را یکی از جنبه‌هایی تعریف می‌کند که می‌تواند به کیفیت بالای زندگی کمک کند، شیوه زندگی و وضعیت سلامتی شهروندان را تحت تأثیر قرار دهد و نشان‌دهنده ثبات محیط ساخته شده باشد (EIU, 2012). اما بیشتر محققین آن را مفهومی دشوار برای اندازه‌گیری و تعریف بیان کرده‌اند. چنانکه ساوتورث معتقد است زیست‌پذیری مفهومی نسبتاً مبهم است که توسط افراد مختلف، به صورت‌های گوناگون تفسیر می‌شود (Southworth, 2003). برخی زیست‌پذیری را سیستم شهری می‌دانند که به رفاه فیزیکی، اجتماعی و روانی کمک می‌کند و باعث توسعه فردی همه ساکنان یک شهر، روستا یا منطقه می‌شود. زیست‌پذیری حکایت از فضاهای شهری زیبا و مطلوبی دارد که منعکس‌کننده غنای فرهنگی و احترام به خود و

-
1. Merriam webster
 2. Princeton university
 3. Oxford Dictionary
 4. Economist intelligence unit(EIU)

دیگران است و اصول کلیدی آن مشتمل بر عدالت^۱، کرامت^۲، دسترسی^۳، صمیمیت^۴، مشارکت^۳ و توانمندسازی^۴ است در ادامه نمونه‌هایی از تعاریف ارائه شده به‌اجمال آورده شده تا ضمن نشان دادن تنوع موجود، در رسیدن به تعریف و درک و بینشی جامع‌تر کمک کند. (Abdul Samad Hadi, 2005). نیومن زیست‌پذیری درباره الزامات انسانی برای رفاه اجتماعی، سلامت و رفاه است که شامل رفاه فردی و جامعه می‌شود (Newman, 1999). تروث بی زیست‌پذیری را مجموعه ویژگی‌هایی می‌داند که محیط شهری را به مکانی جذاب برای زندگی تبدیل می‌کند. این مجموعه ویژگی‌ها می‌تواند به ویژگی‌های قابل لمس مانند: دسترسی به زیرساخت‌های شهری و یا ویژگی‌های غیرقابل لمس مانند: حس مکان، هویت محلی و... تقسیم شود. وی همچنین در بازآفرینی شهری بر نقش سرمایه اجتماعی در بهبود زیست‌پذیری محیط شهر تأکید می‌کند (Throsby, 2005). دو پروژه در زمینه زیست‌پذیری اثرات قابل‌توجهی بر پیشبرد گفتمان‌های مربوط به زیست‌پذیری داشته‌اند. اولی پروژه فضاهای عمومی در نیویورک بود که توسط فرد کنت در سال ۱۹۷۵ شروع شد و دومی کنفرانس بین‌المللی ساخت شهرهای زیست‌پذیر، که توسط سوزان لنارد و هنری لنارد در ۱۹۸۵ برگزار شد. هنری لنارد^۵ در ۱۹۹۷ اصولی را به‌عنوان اصول پایه شهر زیست‌پذیر مطرح کرد که به‌عنوان کاربردی‌ترین اصول در بسیاری از مطالعات مورد استفاده قرار گرفته است: به نظر لنارد شهر زیست‌پذیر^۶ شهری است برای همه مردم. این بدان معنی است که شهر باید جذاب، باارزش، ایمن برای کودکان و برای سالمندان باشد؛ نه فقط برای کسانی که در آنجا درآمد کسب می‌کنند و سپس در حومه و مناطق اطراف زندگی می‌کنند. دسترسی آسان به فضاهای عمومی برای کلیه شهروندان بسیار مهم است. جایی

-
1. equity
 2. accessibility
 3. participation
 4. empowerment
 5. Lenard
 6. Livability

که در آن بتوان بازی کرد و دیگران را ملاقات کرد و با یکدیگر گفتگو نمود. (بندر آباد، ۱۳۹۰: ۸۱).

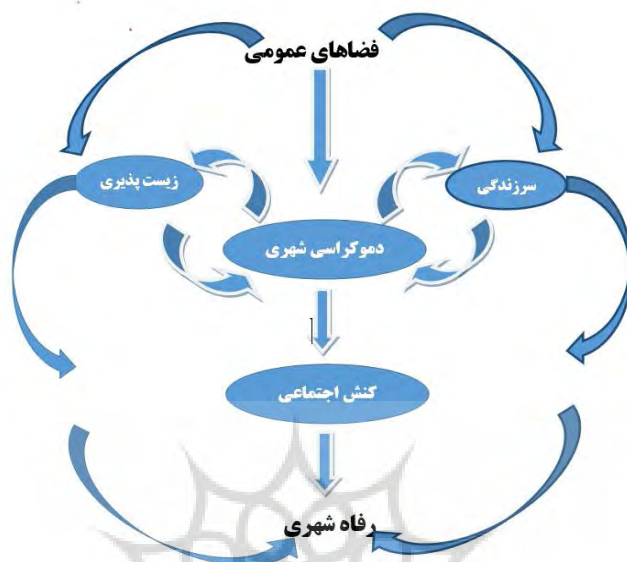
با جمع‌بندی مطالب می‌توان به این نتیجه رسید که تاکنون اجماع نظری در تعریف زیست‌پذیری به وجود نیامده است، اما در تعاریف ارائه شده مشترکاتی بسیار کلی مانند تأمین رفاه و آسایش ساکنین، کیفیت زندگی، دستیابی به زندگی مطلوب و رضایت‌بخش و پایداری اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی به چشم می‌خورد؛ به عبارت دیگر مجموعه ویژگی‌های عینی و ذهنی که جذابیت و مطلوبیت یک مکان را عرضه می‌کنند، زیست‌پذیری تلقی شده است. بدیهی است این عوامل می‌توانند در مکان‌های مختلف، متفاوت باشند. بنابراین ارائه تعاریف متعدد و مختلف ریشه در این مهم دارد که نیازها و مسائل مکان‌های گوناگون، متفاوت است و از آنجایی که راه‌حل مسائل و مشکلات از مکان و زمینه‌ای که در آن قرار دارد برمی‌خیزد، با یکدیگر متفاوت هستند؛ از این رو باید به اقلیم محلی، محیط‌زیست، منابع، نهادها، فرهنگ، اقتصاد و مردم محلی و نیازها و خواسته‌های آن‌ها توجه دقیق داشت و با در نظر گرفتن همه شرایط و زمینه‌ها شروع به انتخاب بهترین معیارها و مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده زیست‌پذیری نمود.

تئوری‌های سرزندگی

یان گل معتقد است شهر سرزنده با وعده کنش متقابل اجتماعی، پیام دوستی و خوشامد مخابره می‌کند. حضور سایر مردم به‌خودی‌خود نشان می‌دهد که چه مکان‌هایی ارزشمند هستند. حضور مردم نشان‌دهنده کیفیت‌های مختلف یک فضای شهری است. آنچه شهر سرزنده حقیقتاً نیاز دارد ترکیبی از فضای شهری پرکشش و انبوه انسان‌هایی است که تمایل به استفاده از آن دارند (غفاری و همکاران ۱۳۹۲: ۶۳ و ۶۸).

به اعتقاد گلکار ارائه تعریف جامع از سرزندگی، مستلزم در نظر گرفتن روابط بین این کیفیت و سایر کیفیت‌های محیط شهری است؛ چرا که وی معتقد است که هر یک از کیفیت‌های هفده‌گانه (ساختار و خوانایی، فرم، آسایش و راحتی، دسترسی، بهداشت و ایمنی، حفاظت تاریخی، حفاظت محیط طبیعی، تنوع، سازگاری، گشودگی، مراودات اجتماعی، برابری و مساوات، سرزندگی، نگهداری، انطباق‌پذیری، معنی، نظارت و اختیار) در برگیرنده سایر کیفیت‌ها نیز می‌باشد. از طرفی سرزندگی را می‌توان معادل تعریف کلیت کیفیت طراحی شهری دانست؛ چرا که به‌عنوان مثال شهر نمی‌تواند سرزنده باشد هنگامی که از ایمنی و امنیت لازم برخوردار نباشد، یا بافت‌های شهر خوانا نباشند، یا ترکیب کاربری‌ها و فعالیت‌ها مانع از شکل‌گیری تحرک و جنب‌وجوش شود. بنابراین به اعتقاد وی سرزندگی شهری توأماً علت و معلول دیگر کیفیت‌های طراحی شهری است. به بیانی دیگر، سخن گفتن از سرزندگی شهری سخن گفتن از ارتقاء کیفیت زندگی شهروندان است و لاجرم به کلیه ابعاد حیات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی یک سیستم شهری مرتبط می‌باشد (گلکار، ۱۳۸۰ و ۱۳۸۶).

چارلز لاندری مفهوم سرزندگی و زیست‌پذیری را به‌گونه‌ای متفاوت بررسی نمود؛ او ۹ معیار مؤثر را برای شناسایی یک شهر سرزنده و زیست‌پذیر برمی‌شمارد که عبارتند از: تراکم مفید افراد، تنوع، دسترسی، ایمنی و امنیت، هویت و تمایز، خلاقیت، ارتباط و تشریک‌مساعی، ظرفیت سازمانی و رقابت. او نسبت به افراد دیگر با دید جامع‌تری سرزندگی شهر را به شکل موضوعی بررسی کرده و به عمده عوامل مؤثر بر آنها اشاره نموده است. (Landry, 2000). در ساخت مدل مفهومی این پژوهش از ترکیب دیدگاه‌های مختلف در خصوص سرزندگی و زیست‌پذیری بهره گرفته شده است.

نمودار ۱- مدل مفهومی مبتنی بر تئوری‌های پژوهش (منبع نگارندگان)

پیشینه تحقیق

تاکنون پژوهش‌های زیادی در زمینه تحلیل کیفیت فضاهای شهری که مهم‌ترین مکان رویداد تعاملات اجتماعی و سرچشمه سرزندگی و پویایی شهرها هستند انجام شده است. برای ارتقاء سطح کیفی فضاهای عمومی، رویکرد تقویت تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی از سال ۱۹۶۰ تا ۱۹۹۰ مورد تأکید قرار گرفت که از آن میان می‌توان به مطالعات جین جیکوبز، یان گل، کالن، التمن، وایت و اولدنبرگ اشاره کرد.

هر یک از نظریه‌پردازان در بیان خصیصه‌های فضاهای با کیفیت شهری که بستر تعاملات اجتماعی باشند، مفهوم خاصی را به کار گرفتند که بعضاً بر جنبه‌هایی خاص از ویژگی چنین فضاهایی اشاره دارند (پاکزاد، ۱۳۸۶: ۱۳۵). در مطالعات خارجی، مشاهدات مستقیم، ابزار اولیه برای مطالعه تعاملات اجتماعی و فضای همگانی بوده است. پیشگامان این مطالعات بیشتر عمل‌گرا بودند تا نظریه‌گرا و به‌جای آنکه در

چارچوب علمی یک‌رشته دانشگاهی به مطالعه زندگی همگانی بپردازند، با رفتن به داخل شهرها، از آنها می‌آموختند و روش‌های مطالعه را از طریق جدل میان تئوری و عمل به دست می‌آوردند. در ادامه به برخی از نظریه‌پردازان و پژوهش‌های انجام شده توسط این پژوهشگران و همچنین سایر پژوهشگران خارجی که در سال‌های اخیر انجام شده پرداخته‌ایم:

کارندآچاروکا و همکاران (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان "مطالعه ارزیابی کیفی فضاهای مشترک شهری در نیوزیلند" با استفاده از نظرسنجی شهروندان و همچنین از طریق مصاحبه با متخصصان برنامه‌ریزی شهری و حمل‌ونقل به بررسی ادراک فضاهای مشترک در خیابان‌های مرکز شهر اوکلند، نیوزیلند پرداخته‌اند، نتایج اصلی نشان می‌دهد میانگین ادراک در خیابان‌ها و فضاهای مشترک به‌طور کلی مثبت اعلام شده است.

آن جیکوبز^۱ در کتاب خیابان‌های والا (۱۹۹۳) نمونه‌های زیادی از خیابان‌های سرتاسر دنیا را معرفی کرد. جیکوبز برنامه ریزان شهری را به توجه بیش‌ازحد به خیابان‌ها به‌عنوان مکانی برای حمل‌ونقل سواره، به‌جای مکانی برای مردم، متهم می‌کند. برای جیکوبز خیابان‌ها مکان‌هایی هستند، که باید توانایی تحمل مردم، با پس‌زمینه‌های اجتماعی مختلف را داشته باشند. در کتاب "به‌سوی یک بیانیه طراحی شهری" (۱۹۸۷) جیکوبز به همراه دونالد اپلیارد به نقد کنگره جنبش باغ شهر پرداختند. چرا که اهمیت حضور مردم در خیابان‌ها را در نظر نگرفته بودند. آن‌ها فهرستی از ارزش‌ها و هدف‌های زندگی شهری را ارائه کردند: «زیست پذیری، هویت، کنترل، دسترسی به فرصت‌ها، تخیل، لذت، سلامتی، معنی، جامعه، زندگی همگانی، اعتمادبه‌نفس شهری و محیط برای همه»، که برای دستیابی به این اهداف، آن‌ها انواع اصول برنامه‌سازی را ساختارمند^۲ کردند.

1. Allan Jacobs
2. Formulated

یان گل در کتاب "شهر انسانی"، نتایج ۴۰ سال مطالعه زندگی همگانی را جمع‌آوری کرد. در این کتاب مثال‌های مختلفی را از سراسر دنیا درباره تعامل میان زندگی همگانی و فضای همگانی از انتهای دهه ۱۹۶۰ تا ۲۰۱۰ انجام شده بود را جمع‌بندی کرده است. به جرات می‌توان گفت در حوزه کار تجربی، یکی از شناخته شده‌ترین کسانی که درباره کنش‌های هرروزه شهروندان و اهمیت فعالیت‌های اجتماعی در فضاهای شهری، به‌ویژه در میادین و خیابان‌ها پژوهش کرده، یان گل است. به‌ویژه رویکردهای جدید وی در مطالعه زندگی همگانی در فضاهای عمومی باعث گردید تا در این پژوهش از الگوهای مطالعه یان گل و تئوری‌های وی در مورد فعالیت‌های هرروزه شهروندان و ارتباط نوع فعالیت با آسایش و رفاه شهروندان بیشتر استفاده شود. همچنین با نگاهی اجمالی به پیشینه پژوهش در حوزه فضاهای عمومی و تعاملات اجتماعی در مطالعات داخلی، مواردی محدود یافت شده، مانند: بررسی تأثیر شاخص‌های کیفیت فضاهای عمومی شهری بر میزان حضور پذیری بانوان که توسط بندر آباد انجام شده و تأثیر فضا را بر تعاملات اجتماعی و حضور بانوان مورد بررسی قرار داده و مطلوبیت فضاهای عمومی را مؤثر بر کنش‌های جمعی ارزیابی نموده است؛ همچنین مهشید غلامی در پژوهش خود با عنوان بازتولید فضای شهری بستری برای بروز تعاملات اجتماعی، به بازشناسی عوامل مؤثر بر اجتماع‌پذیری فضای شهری می‌پردازد و به این نتیجه می‌رسد که اصلاح و ایجاد قرارگاه‌های رفتاری خرد باعث افزایش سطح تعاملات اجتماعی می‌گردد و این امر باعث بالا رفتن کیفیت زندگی و رفاه از طریق تقویت حس تعاون و شهروندی می‌گردد. وی در پژوهش خود علاوه بر طراحی فضای اجتماع‌پذیر، به ابعاد کیفیت فضاهای شهری مانند زیست پذیری و سرزندگی در فضاهای شهری نگاه ویژه‌تر و جدیدتری نموده است و این عامل را در افزایش فعالیت‌های اجتماعی و رفاه شهری بااهمیت می‌داند.

اما باید عنوان کرد که سایر مطالعات در حوزه فضاهای عمومی بیشتر تأثیر تعاملات اجتماعی را بر سرزندگی و ارتقاء کیفیت فضاهای شهری مورد بررسی قرار

داده‌اند و این سؤال وجود دارد که در فضاهای بی‌کیفیت چگونه می‌توان انتظار کنش‌های اجتماعی داشت و شهروندان را دعوت به تعاملات اجتماعی نمود، چرا که در اکثر مطالعات انجام شده در سایر نقاط دنیا ثابت شده است که لازمه تعاملات اجتماعی و ارتقاء رفاه شهروندان، داشتن فضاهای باکیفیت شهری می‌باشد؛ زیرا پیش‌نیاز تعاملات اجتماعی فضاهای باکیفیت است که در پژوهش حاضر این کیفیت با مؤلفه‌های زیست‌پذیری و سرزندگی مورد بررسی قرار گرفته و چون الگوی پژوهش روش و نظریه‌های یان گل بوده است بنابراین هم در روش و هم در ارائه پیشنهادها سعی شده است از نظریات و الگوهای یان گل استفاده شود. نظریات یان گل نشان می‌دهند که بین سرزندگی فضاهای عمومی و مشارکت در امور جمعی و کنش‌های اجتماعی رابطه وجود دارد و نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش این امر را تأیید می‌کنند. در رابطه با تجربه عملی افزایش کیفیت فضاهای عمومی برای ارتقاء کنش‌های اجتماعی و رفاه شهری تجربه‌های گوناگونی در شهرهای مختلف اروپا، آمریکا، آسیا و استرالیا انجام پذیرفته است که در بخش زیر دو شهر کپنهاگ از لحاظ قدمت مطالعات در این شهر و نیویورک و سیدنی به‌عنوان کلان‌شهر جهانی که به دنبال ارتقاء مؤلفه‌های رفاه شهری از طریق کیفیت فضاهای شهری بوده‌اند مورد بررسی قرار می‌گیرند.

تجربه کپنهاگ^۱

مطالعات کپنهاگ توسط شرکت یان گل با معرفی خیابان استروگت^۲ به‌عنوان اولین تغییر با رویکرد انسان‌گرایانه در اروپا در حوزه فضاهای عمومی شروع شد. (گل، ۱۳۸۷). این خیابان در نوامبر سال ۱۹۶۲ میلادی بر روی عبور اتومبیل بسته شد و تا سال ۱۹۶۸ استفاده جدید از خیابان تثبیت گردید و بررسی‌ها بر روی آن انجام گرفت. مشاهدات الگوهای رفتاری و تحلیل‌های کالبدی کمک کرد کپنهاگ به شهری پیاده

1. Copenhagen
2. Stroget

محور تبدیل شود. روندها رفته‌رفته، به حذف پارکینگ‌ها از میدان‌های شهری و ایجاد اتاق‌های زندگی شهری^۱ انجامید. فعالیت‌ها در فضای شهری کپنهاگ، در یک قرن پیش صرفاً فعالیت‌های اجباری را شامل می‌شد و ۴۰ سال پیش کانون توجه مراجعه‌کنندگان به فضای شهری، خرید کردن بود ولی در دهه‌های اخیر، فعالیت‌های تفریحی، رویدادهای فرهنگی، رژه‌های نظامی، اتفاقات جدید و نمایشگاه‌ها نیز اضافه شده‌اند و اخیراً نیز موج جدیدی از ورزش‌ها و نرمش‌ها را در فضاهای عمومی شهر کپنهاگ شاهدیم (Gehl, 2007: 6).

تجربه نیویورک^۲

زمانی نیویورک، شهری با تسلط برتر خودرو بود و سازمان حمل‌ونقل آن سعی داشت که به‌منظور کاهش ترافیک با افزایش دوچرخه‌سواری و راه رفتن، آسایش شهروندان را ارتقاء دهد. مطالعات زیادی در این زمینه انجام شد و زندگی‌ای که قبلاً توسط ترافیک خاموش شده بود، اکنون به فضای شهری انتقال پیدا کرده است (Van Deurs, Westermarck, Gehl, & Risom, 2007).

یکی از پروژه‌های موفق در نیویورک پروژه میدان تایمز است البته برخلاف نامش میدان محسوب نمی‌شود و بیشتر خیابان است. تکمیل پروژه در سال ۲۰۱۶ و بازسازی آن سبب افزایش دو برابری فضای عابران پیاده در هسته مرکزی شهر شده است و میدان تایمز را از فضاهای پرتردد و نامطلوب نیویورکی به فضای جمعی تبدیل کرده است؛ پروژه‌ای که موفقیت آن نه تنها با زیبایی‌شناسی جدید تعیین شده بلکه مزایای طولانی‌مدت اقتصادی، روانشناسی و فیزیکی برای شهروندان دارد. بازسازی این خیابان مدلی است که تعیین می‌کند چگونه طراحی مناظر شهری می‌تواند بر رفاه شهری تأثیرگذار باشد، چرا که مکان مناسبی برای گردهمایی‌های جمعی و تعاملات اجتماعی فراهم می‌کند.

-
1. Room for city life
 2. New York

تجربه سیدنی^۱

خیابان جرج سیدنی^۲ یک خیابان اصلی است که از مرکز شهر سیدنی (بندی جکسون) در شمال، تا ایستگاه مرکزی قطار شهری در جنوب امتداد پیدا می‌کند. تا قبل از بازسازی، پیاده‌روهای آن باریک و شلوغ بود و کمتر کسی این خیابان را خیابان بزرگ و مهمی به حساب می‌آورد. در گزارشی که از مطالعه آثار زیست‌محیطی طراحی شهری و حمل‌ونقل خیابان جرج (۱۹۹۳) منتشر شده، آمده است که این خیابان نه دارای وحدت بصری است و نه تسهیلات مربوط به عابران پیاده را دارد، این خیابان در طول بیش از ۲۰۰ سال تاریخ خود با طراحی‌های کوچک و منفصل به تدریج شکل گرفته بود (حجتی، ۱۳۹۰). اما امروزه بعد از اصلاحات انجام شده، این خیابان به یکی از مهم‌ترین معابر شهر تبدیل شده است و به‌عنوان یک خیابان سلامت و پیاده محور، از بزرگ‌ترین دگرگونی‌هایی است که تاکنون سیدنی به خود دیده است. خدمات تاکسی به همان شیوه نرمال سابق در طول خیابان جرج (غرب-شرق) وجود دارد، اما عبور و مرور بیشتر با قطار سبک شهری انجام می‌شود (Gehl, 2013).

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نظر چگونگی گردآوری داده‌های مورد نیاز، در گروه «تحقیق آمیخته اکتشافی» طبقه‌بندی می‌شود. برای این منظور ابتدا داده‌های کیفی گردآوری شده است که منجر به شناسایی جنبه‌های متعدد پدیده شده و امکان تدوین الگوی مفهومی تحقیق را فراهم می‌کند، سپس بر مبنای یافته‌های حاصل از داده‌های کیفی، ابزار تحقیق ساخته می‌شود و داده‌های کمی از این طریق گردآوری می‌شوند تا تعمیم‌پذیری یافته‌ها میسر شود. از دلایل انتخاب روش تحقیق آمیخته برای تحقیق حاضر عبارتند از: (۱) شناسایی مؤلفه‌های جدید در تحلیل کیفیت فضاهای عمومی، (۲) تنوع بسیار بالای متغیرها،

-
1. Sydney
 2. George Street

۳) امکان سنجش عینی و ذهنی متغیرها و ۴) امکان تعمیم نتایج پژوهش. بنابراین در راستای رسیدن به مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده متغیرهای اصلی پژوهش از روش تحلیل محتوای کلاسیک (مدل پیشنهادی گلنیزر و اشتروس، ۱۹۶۷، رضوی و همکاران، ۱۳۹۳، ۳۱۸-۳۰۷) بهره گرفته شده است. این روش یک استراتژی کلی (تحلیل محتوای کلاسیک) و در قالب دو محور (مبانی نظری، پیشینه تحقیق، مقالات و اسناد بالادستی و سایر مدارک و اسناد) و انجام تحلیل تم در ۶ مرحله انجام شده است. در این مرحله پژوهشگر از روش تحلیل تم برای تحلیل داده‌های متنی استفاده کرده است در ادامه نظر ۲۰ تن از خبرگان در حوزه برنامه‌ریزی شهری و جامعه‌شناسی به‌مثابه خبرگان تحقیق استخراج شد. مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده دموکراسی شهری و زیست‌پذیری و سرزندگی با استفاده از تکنیک‌های یاد شده به‌صورت نقشه تماتیک و مدل تفصیلی ارائه گردیده است، در واقع پرسشنامه نهایی برای مصاحبه با خبرگان و صاحب‌نظران بر اساس مؤلفه‌های مستخرج از بخش مطالعه اسنادی تهیه گردید. در فرایند مصاحبه با صاحب‌نظران دو سؤال مطرح شد که به ترتیب عبارت‌اند از:

۱- مناسب‌ترین مؤلفه‌ها و زیرمعیارهای تشکیل‌دهنده دموکراسی شهری با توجه به تئوری‌های مختلف و دیدگاه صاحب‌نظران این حوزه، در فضاهای عمومی شهر تهران چه مواردی می‌تواند باشد؟

۲- مناسب‌ترین مؤلفه‌ها و زیرمعیارهای تشکیل‌دهنده یک فضای سرزنده و زیست‌پذیر با توجه به تئوری‌های مختلف و دیدگاه صاحب‌نظران این حوزه، در فضاهای عمومی شهر تهران چه مواردی می‌تواند باشد؟

با استفاده از مطالب گردآوری شده در بخش کیفی پژوهش، زیرمعیارهای هر یک از متغیرهای اصلی، مشخص و سپس برای سنجش هر یک از آن‌ها، تعدادی گویه و سؤال تدوین شده است که مجموعه گویه‌ها و سؤالات تکمیلی، ساختار پرسشنامه را تشکیل می‌دهند. مبنای ساخت پرسشنامه پژوهش حاضر، مؤلفه‌های شناسایی شده در مرحله کیفی و در واقع، ساختار اصلی پرسشنامه همان مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های

استخراج شده از مصاحبه‌ها در بخش کیفی پژوهش می‌باشد. در این راستا، تلاش شد که اکثر گویه‌ها مستقیماً از متن مصاحبه‌ها استخراج شوند و همچنین از متون تخصصی مربوطه و ادبیات پژوهش برای تکمیل پرسشنامه کمک گرفته شود.

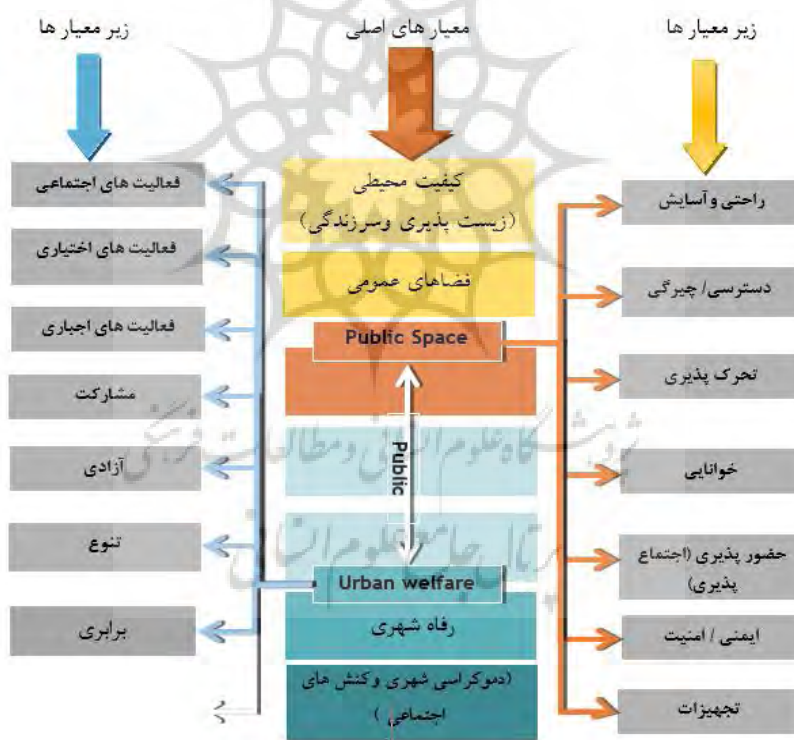
جامعه آماری

جامعه آماری ما در این پژوهش خیابان خیام و ۱۵ خرداد می‌باشد. خیابان خیام یکی از خیابان‌های قدیمی است که در بافت تاریخی تهران قرار گرفته است و از خیابان امام خمینی (سپه سابق) شروع می‌شود و تا خیابان شوش ادامه می‌یابد. این خیابان اکنون تا میدان محمدیه یک‌طرفه و جنوبی - شمالی است و ورودی بازارهای دروازه نو، عباس‌آباد (مزینی) و پاچنار در این خیابان هستند. همچنین خط ۱ متروی تهران از این خیابان می‌گذرد اما آنچه این خیابان را بسیار معروف کرده، چهارراه گلوبندک، ورودی بازار قدیم تهران است. در خیابان خیام، به دلیل بافت تجاری‌اش، وسایل حمل‌ونقل زیادی تردد می‌کنند و به همین دلیل همیشه طی روز و نزدیک غروب ترافیک سنگینی دارد.

خیابان ۱۵ خرداد هم که پیش از انقلاب اسلامی ایران، خیابان بوذرجمهری نام داشت یکی از مهم‌ترین خیابان‌های به‌جای مانده از تهران قدیم است. این خیابان بخشی از ارگ ناصری بوده است و هم‌اکنون یکی از پر رفت‌وآمدترین خیابان‌های تهران است و طی سالیان گذشته بخش شرقی آن به پیاده‌راه تبدیل شده است. تقاطع این خیابان با خیابان خیام (تهران)، چهارراه گلوبندک نام دارد و ایستگاه متروی پانزده خرداد در این تقاطع قرار گرفته است. خیابان پانزده خرداد از خیابان وحدت اسلامی آغاز می‌شود و پس از عبور از چهارراه گلوبندک، خیابان ناصر خسرو و پامنار تا خیابان ری ادامه می‌یابد.

یافته‌های تحقیق

الف- مرحله استخراج زیرمعیارهای پژوهش و طراحی مدل و الگوی تفصیلی پژوهش: این مرحله بعد از مراجعه به کتاب‌ها، نشریه‌ها و مطالعات مربوطه بوده است به این صورت که به‌وسیله یادداشت‌برداری و فیش‌برداری، اطلاعات موردنظر برای بیان ادبیات موضوع و مفاهیم موردنظر و همچنین دیدگاه‌ها و رویکردهای مرتبط با مسئله پژوهش گردآوری شده است و متغیرهایی که بیشترین تکرار و تأثیرگذاری را در مطالعات پیشین داشته‌اند، انتخاب و سپس با استفاده از روش‌های توصیفی و تحلیلی اقدام به تهیه و تدوین چارچوب مفهومی پژوهش نمودیم و زیرمعیارها طبق مدل زیر برای مطالعه جامعه موردنظر انتخاب گردید.

(مدل تفصیلی تلخیص شده از فاز کیفی پژوهش)

ب) تحلیل کیفیت فضاهای عمومی با استفاده از تکنیک‌های برداشت الگوهای رفتاری و تحلیل کالبدی با روش یان گل

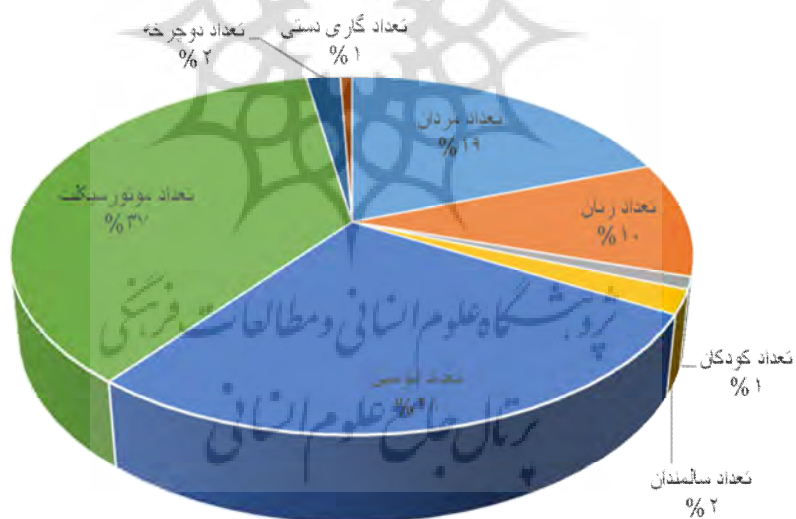
این دو روش از پرکاربردترین روش‌های تحلیل کیفیت محیط و به‌ویژه فضاهای عمومی شهری می‌باشند که در بسیاری از پروژه‌های یان گل در سراسر دنیا مورد استفاده قرار گرفته‌اند که به‌وسیله تکنیک‌های شمارش، نقشه‌برداری رفتاری، ردگیری، جست‌وجوی نشانه‌ها، عکس‌برداری، نگارش رخداد‌های روزانه و پیاده‌روی آزمایشی انجام می‌شود.

در مرحله دوم از فاز کیفی پژوهش برای نشان دادن چیرگی سواره بر پیاده و همچنین سایر مؤلفه‌های کیفیت فضای خیابان و رفاه شهری، از تکنیک شمارش و عکس‌برداری در روز پنجشنبه به‌عنوان آخر هفته و شلوغ‌ترین روز در مرکز شهر و روز دوشنبه به‌عنوان وسط هفته در سه بازه زمانی صبح، ظهر و عصر استفاده نمودیم. در این مرحله استخراج داده‌های مربوط به زیرمعیارهای برابری، تنوع کاربران، چیرگی پیاده و کنش‌های اجتماعی (از طریق شمارش گروه‌های دونفره و بیشتر) با استفاده از الگوهای رفتاری و تحلیل کالبدی در خیابان خیام و ۱۵ خرداد با تکنیک شمارش، فیلم و عکس‌برداری انجام یافت. برداشت‌های میدانی در این مرحله طی دو روز در وسط هفته و آخر هفته با حضور در مکان و شمارش و عکس‌برداری انجام شده است. این برداشت‌ها در تیرماه ۱۳۹۸ انجام شده و به‌صورت خلاصه جدول میانگین آن ارائه می‌گردد:

جدول ۱- میانگین شمارش‌ها در بازه زمانی (صبح، ظهر و عصر) در دو روز دوشنبه و پنج‌شنبه

میانگین	پنج‌شنبه ۲۷ تیرماه	دوشنبه ۲۴ تیر ۹۸	شمارش در بازه زمانی ۱۰ دقیقه (صبح، ظهر، عصر)
۲۵۰۸	۲۸۱۳	۲۲۰۳	تعداد مردان
۱۰۳۱	۱۲۵۳	۸۱۰	تعداد زنان
۲۲۳	۳۱۳	۱۳۴	تعداد کودکان
۴۶۷	۴۸۶	۴۴۹	تعداد سالمندان
۲۷۷۷	۳۱۰۱	۲۴۴۸	تعداد اتومبیل
۳۲۳۵	۳۶۰۰	۲۸۷۰	تعداد موتورسیکلت
۱۰۷	۱۱۸	۹۷	تعداد دوچرخه
۵۷	۶۵	۵۰	تعداد گاری دستی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نمودار ۱- میانگین تعداد افراد و وسایل نقلیه

تحلیل کیفیت فضاهای عمومی مرکزی شهر تهران ... ۱۳۵

بدین ترتیب با توجه به نمودار میانگین تعداد موتورسیکلت با ۳۲۳۵ عدد در بازه زمانی ۱۰ دقیقه بیشتر از سایر موارد بوده است. همچنین تعداد اتومبیل‌ها اعم از سواری شخصی، تاکسی، اتوبوس، وانت، کامیون، ون و... با ۲۷۷۷ عدد در ۱۰ دقیقه، بیشترین تعداد را بعد از موتورسیکلت دارند. حضور مردان و زنان با ۲۵۰۸ و ۱۰۳۱ نفر در رتبه‌های بعدی بوده است. موارد برداشت شده از خیابان خیام و پانزده خرداد که در بازه‌های زمانی صبح، ظهر و بعدازظهر و در تیرماه ۱۳۹۸ انجام شده است، نشان‌دهنده ازدحام و تداخل حرکتی پیاده و سواره می‌باشد در این محیط رفتارهای ناهنجاری مانند: داد زدن برای سوار کردن مسافر و پارک اتومبیل مشاهده و ثبت شده است که در تصاویر پیوست شده کاملاً مشخص می‌باشد. همچنین کم بودن تعداد زنان، کودکان و سالمندان نسبت به مردان نشان‌دهنده عدم برابری و عدم تنوع کاربران فضا در محدوده مورد مطالعه می‌باشد. همچنین برای سنجش میزان تعاملات اجتماعی، تعداد گروه‌های دونفره و بیشتر در خیابان خیام و ۱۵ خرداد شمارش شده که در جدول شماره ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲- شمارش تعداد گروه‌های دونفره و بیشتر در خیابان خیام و ۱۵ خرداد

میانگین کل گروه‌ها	میانگین در روز	مجموع	تعداد گروه‌های دونفره یا بیشتر			بازه زمانی	ساعت	تاریخ
			زن و مرد	مردان	زنان			
۸۴	۲۰۹	۴۵	۲۱	۱۰	۱۴	۱۰ دقیقه	۹-۱۱ صبح	دوشنبه ۲۴ تیر
		۸۳	۳۹	۲۵	۱۹	۱۰ دقیقه	۱ تا ۳ ظهر	
		۸۱	۳۲	۳۱	۱۸	۱۰ دقیقه	۶ تا ۸ عصر	
	۲۹۴	۷۸	۲۷	۲۹	۲۲	۱۰ دقیقه	۹-۱۱ صبح	پنج‌شنبه ۲۷ تیر
		۱۰۹	۴۵	۲۵	۳۹	۱۰ دقیقه	۱ تا ۳ ظهر	
		۱۰۷	۴۲	۳۵	۳۰	۱۰ دقیقه	۶ تا ۸ عصر	

مأخذ: یافته‌های پژوهش

میانگین کل گروه‌های دونفره و بیشتر با توجه به جدول شماره ۲، ۸۴ مورد بوده که این تعداد در مقابل تعداد افراد تنها که در حال عبور از محدوده می‌باشند با در نظر گرفتن تعداد ۳ نفر برای هر گروه، تعداد ۲۵۲ نفر از ۳۵۳۹ نفر، ۷ درصد از مجموع زنان و مردان که در محدوده عبور می‌کنند را شامل می‌شود درحالی‌که در فضاهای با کیفیت بالا حد مطلوب ۲۰ درصد از کل افراد برای گروه‌های دونفره و بیشتر می‌باشد. بنابراین برای یک فضای اجتماع پذیر این تعداد، از حد مطلوب بسیار پایین‌تر است و با نسبت‌گیری مشخص می‌شود برای رسیدن به ۲۰ درصد حد مطلوب با توجه به حجم بالای مراجعه مسافران شهری به این محدوده باید این تعداد ۷۰۷ نفر از مجموع مردان و زنان باشد و پایین بودن آن نشان‌دهنده میزان ضعف تعاملات اجتماعی در فضاهای مورد نظر می‌باشد. همچنین گروه‌های مردان در روز پنج‌شنبه بیشترین تعداد را دارند که علت آن مراجعه افراد از سایر نقاط کشور برای تهیه و سفارش اجناس مورد نیاز و معاملات اقتصادی می‌باشد و نمی‌توان به‌عنوان کنش اجتماعی محسوب نمود.

آزمون فرضیات تحقیق

از آنجا که دریافت نظرات مردم هم در مطالعات جامعه‌شناختی و هم مطالعات شهری از عوامل بسیار مهم و از راه‌های تلاش برای قدم نهادن در شهرشناسی و شهرسازی انسان‌گرا است، در توصیف وضعیت موجود فضاهای عمومی و شناخت عوامل مؤثر بر رفاه شهری در محدوده مورد مطالعه، از یافته‌های حاصل از پرسشنامه در بخش کمی استفاده شده است. بنابراین در این بخش از مطالعه به بیان و تجزیه و تحلیل یافته‌های حاصل از مطالعات پیمایشی در راستای فرضیات پژوهش پرداخته شده است.

فرضیه اول: بین کیفیت فضاهای عمومی (زیست پذیری و سرزندگی) با رفاه شهری (دموکراسی شهری و کنش‌های اجتماعی) رابطه معناداری وجود دارد.

برای سنجش این فرضیه از ضریب همبستگی پیرسون استفاده گردید:

تحلیل کیفیت فضاهای عمومی مرکزی شهر تهران ... ۱۳۷

کیفیت فضاهای عمومی		متغیر مستقل
سطح معناداری	I پیرسون	متغیر وابسته
۰/۰۰۰	۰/۶۸۱ **	رفاه شهری

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که بین این دو متغیر در سطح اطمینان ۹۹ درصد همبستگی معناداری وجود دارد. شدت این رابطه با توجه به ضریب پیرسون (۰/۶۸۱) در سطح قوی و مثبت برآورد می‌شود. به این ترتیب این فرضیه مورد تأیید قرار می‌گیرد.

فرضیه دوم: احساس مثبت شهروندان نسبت به سرزندگی فضاهای عمومی (تحرك پذیری، دسترسی و حضور پذیری) بر میزان کنش‌های اجتماعی و اختیاری شهروندان مؤثر است.

احساس مثبت نسبت به سرزندگی فضاهای عمومی		متغیر مستقل
سطح معناداری	I پیرسون	متغیر وابسته
۰/۰۰۰	۰/۶۷۴ **	میزان کنش اجتماعی و اختیاری

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که بین احساس مثبت نسبت به سرزندگی فضاهای عمومی با متغیر کنش اجتماعی و اختیاری در سطح اطمینان ۹۹ درصد همبستگی معناداری برقرار است. جهت این رابطه مثبت و شدت این رابطه در سطح قوی برآورد می‌شود. به این ترتیب این فرض نیز مورد تأیید قرار می‌گیرد.

فرضیه سوم: میان ارزیابی شهروندان از زیست پذیری فضاهای عمومی (امنیت، ایمنی، خوانایی، تجهیزات، تنوع کاربری‌ها) و میزان کنش‌های اجتماعی شهروندان رابطه معناداری وجود دارد.

ارزیابی مثبت شهروندان از زیست پذیری فضاهای عمومی		متغیر مستقل
		متغیر وابسته
سطح معناداری	I ² پیرسون	کنش‌های اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۶۸۳ ***	

نتایج آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد که بین این دو متغیر در سطح اطمینان ۹۹ درصد همبستگی معناداری وجود دارد. شدت این رابطه با توجه به ضریب پیرسون (۰/۶۸۳) در سطح قوی و مثبت برآورد می‌شود. به عبارتی دیگر، با افزایش ارزیابی مثبت شهروندان از زیست پذیری فضاهای عمومی، شاخص‌های کنش اجتماعی نیز افزایش می‌یابد و با کاهش آن، کاهش می‌یابد. بنابراین می‌توان گفت که همبستگی این دو متغیر در سطح اطمینان ۹۹ درصد، قوی و مثبت است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

اگرچه در فاز نخست پژوهش شناخت وضعیت موجود فضاهای عمومی به وسیله مجموعه‌ای از ابعاد و شاخص‌های کیفی مانند الگوهای رفتاری و ثبت و شمارش میزان تردد سواره و پیاده صورت گرفت، اما این شناخت، چیزی جز درک شهروندان از شرایط موجود کیفیت فضاهای عمومی آن‌ها نیست، بنابراین در فاز دوم نظرسنجی در سطح شهروندان نشان داد که بین کیفیت فضاهای عمومی با رفاه شهری که فرضیه اصلی پژوهش است رابطه معناداری وجود دارد، یعنی میزان کیفیت فضاهای عمومی (میزان زیست پذیری و سرزندگی) در کل بر رفاه شهری (دموکراسی شهری و تعاملات اجتماعی شهروندان) مؤثر است و فرضیه تأیید می‌گردد.

بنابراین مؤلفه‌هایی چون ضعف اجتماع‌پذیری فضاهای عمومی در این پژوهش، کم بودن تنوع کاربری‌ها، نبود آسایش و راحتی در فضا، حرکت دشوار سواره و پیاده،

نفوذپذیری ضعیف بلوک‌های شهری، کم بودن ایمنی و امنیت، اغتشاش حرکتی، ناخوانایی ساختار کالبدی و رو به ضعف گذاشتن نقش‌های فرهنگی و گردشگری، از جمله موانع و کاستی‌های عمده منطقه برای تبدیل شدن آن به مرکز شهر سرزنده و زیست پذیر بوده و موجب افول کنش‌های اجتماعی و رفاه شهری می‌گردد.

همان‌طور که در بخش یافته‌ها عنوان شد پژوهش حاضر به دنبال تحلیل وضعیت خیابان خیام و ۱۵ خرداد واقع در منطقه ۱۲ شهر تهران به‌عنوان فضاهای عمومی مرکزی شهر تهران و پیامدهای آن بر کنش‌ها و تعاملات اجتماعی به‌عنوان مهم‌ترین معیار سنجش رفاه شهری بوده است. پس از انجام دقیق مطالعات میدانی و پرسشنامه‌ای و دستیابی به انتظارات شهروندان از کیفیت فضاهای عمومی شهری و میزان رضایت‌مندی آن‌ها؛ همچنین بر اساس استنتاج نقاط ضعف و قوت محدوده مورد مطالعه با مشاهده میدانی و تحلیل‌های رفتاری استفاده‌کنندگان از فضا، می‌بایستی برای آینده فضاهای عمومی مورد مطالعه برنامه‌های مناسبی ارائه شود تا بتوان مشکلات وضع موجود را تا حد امکان کاهش داد و راهکارهایی برای فراهم آوردن شرایط مطلوب در جهت ارتقاء رفاه شهری ترسیم نمود. از این رو پیشنهادها و توصیه‌های پژوهش نیز در همین راستا تدوین شده است:

- انجام مطالعات و تحقیقات بیشتر در زمینه رفاه شهری و تدوین اصول و شاخص‌های آن: روش کار علم در این زمینه مطالعات فرسنگی با توجه به محدودیت و کمبود اطلاعات موجود در خصوص رفاه شهری و اهمیت و نقش آن در بهبود زندگی اجتماعات انسانی در ایران و با در نظر داشت سکونت بیش از ۷۰ درصد جمعیت شهری کشور در شهرها و لزوم تأمین نیازها، امکانات و خواسته‌های این جمعیت عظیم، انجام مطالعات بیشتر در زمینه رفاه شهری لازم و ضروری است.

- راهکارهای اجرایی برای ارتقاء رفاه شهری در خیابان‌های ۱۵ خرداد و خیام:

با توجه به اهمیت مفهوم زیست‌پذیری و سرزندگی و پیامدهای آن بر رفاه شهری از یک‌سو و تأثیر گسترده و قابل‌توجه مدیریت شهری و تصمیمات خرد و کلان آن در بهبود زیست‌پذیری یک مکان، آشنایی و اطلاع‌تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان از ابعاد و شاخص‌های زیست‌پذیری بسیار لازم و ضروری است. از سوی دیگر، با توجه به ابعاد و شاخص‌های مختلف اثرگذار بر وضعیت زیست‌پذیری یک مکان و با عنایت به وضعیت موجود فضاهای عمومی منطقه مورد مطالعه به نظر می‌رسد مهم‌ترین اقدامات لازم به‌منظور افزایش و بهبود زیست‌پذیری و سرزندگی و در نهایت ارتقاء مؤلفه‌های رفاه شهری به‌اختصار می‌توان موارد زیر را عنوان کرد:

نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده در اطراف خیابان‌ها، تسریع در ساماندهی کالبدی و اجرای طرح‌های بازآفرینی، تغییر بیشتر کاربری‌ها در این منطقه، گسترش زون‌های پیاده، بازسازی و حفظ نمای ساختمان‌ها و بناهای تاریخی، افزایش امکانات تفریحی و گذران اوقات فراغت، افزایش فضای سبز در کنار خیابان‌ها، افزایش فعالیت‌های شبانه، نورپردازی، نمایش‌های خیابانی، تقویت مشارکت مردمی در فرایند بازآفرینی، هماهنگی و همکاری بیشتر تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان، اصالت بخشی و جلوگیری از خروج بیشتر جمعیت، تقویت روحیه پیاده‌مداری در محل و بسترسازی مناسب، تأمین پارکینگ‌های پیرامونی در خارج از محدوده، سامان‌دهی وضعیت معابر داخل بافت و ورودی‌ها، بالا بردن سطح امنیت و خوانایی، ایجاد سیستم حمل‌ونقل عمومی مناسب مانند (LRT)، افزایش ظرفیت پارکینگ‌های ساختمانی از طریق تغییر کاربری‌های بلااستفاده تجاری؛ سامان‌دهی وضعیت معابر داخل بافت و ورودی‌ها، ایجاد کفپوش مناسب در مسیرهای عابر پیاده و سرپوشیده کردن جوی‌های آب کنار خیابان، مناسب‌سازی معابر برای استفاده معلولین، کودکان و سالمندان، توجه بیشتر به ایجاد فضاهای گفتگو و تعاملات رودررو و چهره‌به‌چهره میان شهروندان، استفاده از نمادهای سنتی و مراسم آیینی در فضاهای عمومی، ایجاد کاربری‌های شبانه‌روزی،

افزایش کمی و کیفی تجهیزات و مبلمان شهری، امنیت و ایمنی پیاده در برابر سواره، تأمین راحتی در انجام فعالیت‌های پایه (راه رفتن، نشستن، ایستادن، گفت و گو کردن و...)، تأمین آسایش اقلیمی (برخورداری از سایه و آفتاب مناسب)، توجه به پیوستگی خط آسمان و خطوط جداره و ایجاد نظم بصری در جداره‌ها، حضور عناصر طبیعی در فضا، ایجاد فضای خاطره‌انگیز به خصوص فضاهایی که باعث نقش بستن خاطرات جمعی در ذهن شهروندان شود، ارتقای حضور پیاده و تشویق تردد به صورت پیاده در فضای شهری.

منابع

- بندر آباد، علیرضا. (۱۳۹۰)، *شهر زیست پدیر، از مبانی تا معانی*، تهران، انتشارات آذرخش.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۶)، طراحی شهری چیست، *مجله آبادی (ویژه طراحی شهری)*، سال هفتم، شماره ۲۵، انتشارات مرکز مطالعات و شهرسازی معماری ایران
- حاجتی، ریحانه. (۱۳۹۰)، پیاده راه بازیگر توسعه پایدار، مروری بر طرح پیاده‌سازی خیابان جورج سیدنی، *ویژه‌نامه زندگی پیاده در تجربه‌های جهانی*.
- دریسکل، دیوید. (۱۳۸۷)، *ایجاد شهرهای بهتر با کودکان و نوجوانان*، ترجمه: مهرنوش توکلی و نوید سعیدی رضوانی، نشر دیبایه، تهران.
- گلکار، کوروش. (۱۳۸۶)، مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری، *نشریه صدف*، سال شانزدهم، شماره ۴.
- گلکار، کوروش. (۱۳۷۸)، *کندوکاوی در تعریف طراحی شهری*، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- گل، یان. (۱۳۹۲)، *شهر انسانی*، ترجمه: علی غفاری و لیلا غفاری، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- گل، یان. (۱۳۸۷)، *زندگی در فضای میان ساختمان‌ها*، ترجمه: شیما شصتی، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- گل، یان. (۱۳۸۹)، *فضاهای عمومی و زندگی جمعی*، ترجمه: علی غفاری، صادق سهیلی پور، دانشگاه شهید بهشتی.
- گل، یان. (۱۳۸۷)، *زندگی در فضای میان ساختمان‌ها*، ترجمه: شیما شصتی، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی
- لطیفی، غلامرضا و خانی، حسین. (۱۳۹۴)، *فضای شهری، حیات اجتماعی (بستری در تحقق تعاملات اجتماعی)*، انتشارات نگارستان اندیشه.
- مدنی پور، علی. (۱۳۸۴)، *طراحی فضای شهری (نگرشی بر فرایندهای اجتماعی و مکانی)*، ترجمه: فرهاد مرتضایی، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

- Fainstein, S. (2010). *The Just City*. Cornell University Press.
- Fainstein, S. (2006). *City and Diversity*. Columbia University press.
- Gehl, J. -Architects (2004) *Towards a Fine City for People – Public Spaces Public Life, London2004*. London: Transport for London & Central London Partnership. (See T Uwww.gehlarchitects.dk/U T)
- Gehl, J. (1987-2011) *Life Between Buildings* 5th Edition. Copenhagen: Danish Architectural Press. (SeeT Uwww.arkfo.dk/U T)
- Gehl, J. (2013) “*George Street Concept DesignArchitects Urban Quality Consultant*.”
- Gehl, J. and Gemzøe.L. (2001) *New City Spaces*. Copenhagen: Danish Architectural Press. (See T Uwww.arkfo.dkU T)
- Gehl, J. & Gemzoe, L. (1996). *Public Spaces. Public Life*. Copenhagen, Denmark: The Danish Architectural Press and Royal Danish Academy of Fine Arts, School of Architectural Publishers
- Glaser, B. & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory*, Aldine Publishing Company. Chicago.Grounded Theory Online (2013). Getting started. It’s online at: <http://www.groundedtheoryonline.com/>
- Landry, Charles, (2000), *Urban Vitality*: A New source of Urban Competitiveness, prince claus fund journal, ARCHIS issue Urban Vitality / Urban Heroes.
- Newman,p,1999, *Sustainability and Cities examines the urban aspect of sustainability* Island Press
- Southworth, M. (2003),*Measuring the Livable City*, Built Environment.
- Van Deurs, C., Westermarck, E., Gehl, j., & Risom, J. (2007, 09). *Unrolling a Welcome Mat For Tth People of New York*. Retrieved from: <http://gehlpeople.com/cases/new-york-Usa>
- Throsby David, (2005). “*Sustainability and culture*: some theoretical issues International Journal of Cultural Policy
- Jalaladdini, S. Oktay, D. (2012), “*Urban public spaces and vitality*:A socio spatial analysis in the streets of Cypriot towns”, Journal of social and behavioral sciences, vol. 35: 664-674.